

Igor Gostl

Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«
Frankopanska 26, HR-10000 Zagreb

ANEKSNA LEKSIKOGRAFIJA XVIII. STOLJEĆA

U prilogu što slijedi iznosi se pregled aneksnih rječnika XVIII. stoljeća koji su pridodani gramatikama bilo hrvatskih autora bilo preradbama tuđih (François Pomey, *Flos latinitatis*; Franz Wagner, *Sintaxis ornata*; Blaž Tadijanović, *Soaschta po mallo illiti Kratko sloxenye immenah i ricsih u illyrski i nyemacski jezik*; Matija Antun Relković, *Nova slavonska i nimacska grammatika*; Marijan Lanosović, *Neue Einleitung zur slavonischen Sprache*; Toma Babić, *Prima grammaticae institutio pro tyronibus illyricis accomodata*; Lovro Šitović, *Grammatica latino-illyrica ex Emmanuelis*).

Posebno se razmatraju rječnici uklopljeni u kajkavske gramatike XVIII. stoljeća (Josip Ernest Matijević, *Pomum granatum*; Antun Raisp, *Nemska grammatika oder Anfangsgründe der deutschen Sprachkunst*; Ivan Vitković, *Gründe der kroatischen Sprache zum nutzen der deutschen Jugend*; Ignacij Szentmártony, *Einleitung zur kroatischen Sprachlehre für Teutsche*; Franz Kornig, *Kroatische Sprachlehre oder Anweisung für Deutsche*).

Pod uvjetno rečeno negramatičkom aneksnom leksičkom građom na kraju rada obrađena je ona koja se u obliku glosarija javlja u djelima koja ne pripadaju kategoriji gramatičkih priručnika (Josip Bedeković, *Ruchna knisicza*; Ivan Krstitelj Lalangue, *Medicina ruralis illiti Vrachtva ladanyszka*).

Svojevrsni nesamostalni frazariji i rječnici pridodani gramatikama (bilo hrvatskih autora, bilo preradbama tuđih), kao i oni aneksnici koji su u obliku glosarija pridodani djelima koja ne pripadaju kategoriji gramatičkih priručnika, slabo su istraženi – neki poznati tek po naslovu kao bibliografske jedinice – a značenje njihovo nadilazi ono kulturno-povijesno: oni su štoviše nezaobilazni segment dijakronijske okomice hrvatske leksikografije te zato važan prilog jezičnopovijesnim leksičkim istraživanjima.

Budući da se radi o povećem radu, a ograničenu prostoru, prilog se nužno svodi na tek najsumarnije podatke.

Francuski isusovac *François Pomey* autor je niza edukacijskih i leksikografskih djela među kojima se izdvaja *Pomarium latinitatis*, u II. izdanju iz

1666. otisnut s izmijenjenim naslovom *Flos latinitatis*. U hrvatskoj je Pomeyevovo djelo poznato preko obradbe isusovca Ivana Galjufa. *Flos latinitatis* je oveći latinsko-kajkavski frazarij s abecednim slijedom koji određuje nosiva riječ frazema. U prvom dijelu ona je glagol, u drugom to su pridjevi i imenice, dok su u trećem to »particulae« (zamjenice, prijedlozi, prilozima, uzvici). Tumačenja latinskih fraza uglavnom su točna i vjerna.

Pomeyev *Cvijet latinитета* dorječno je u najužoj svezi s latinsko-kajkavskim rječnikom s frazarijem *Syntaxis ornata* isusovca *Franza Wagnera*. U Hrvatskoj je djelo prvi put objavljeno u Zagrebu 1747. Priređivač je, sva je prilika, Ivan Galjuf. Na samo 96 stranica te knjižice predstavljeni su putovi kojima će se postići čistoća latinskoga govora, a izbjeći »suspektne riječi«: arhaizmi i barbarizmi. U autorova oprimjerenja sastavljena od barbarizama s paralelnom korektnom latinskom sintaksom, priređivač umeće kajkavski prijevod. U latinske frazeme dopisani su modeli prijevoda na kajkavski književni jezik. Posebice zanimljivim predstavlja se odjeljak s 500 kajkavskih narodnih poslova i njihovih latinskih adekvata.

U drugoj polovici XVIII. st. u Slavoniji djeluju trojica gramatičara: Blaž Tadijanović, Matija Antun Relković i Marijan Lanosović, kojih su gramatike prožete bogatim prilozima leksičke građe.

Knjižica franjevca *Blaža Tadijanovića* *Svaschta po mallo illiti Kratko sloxenyne immenah i ricsih u illyrski i nyemacski jezik*, objavljena u Magdeburgu 1761., svojom pojavom stječe dva primata: kao prva slavonska gramatika i prvi priručnik za učenje stranog (njemačkog) jezika. To je ujedno jedno od prvih objavljenih leksikografskih djela u Slavoniji. (Hrvatsko-latinski priručni školski rječnik franjevca *Matije Jakobovića* iz 1710., s jakim osloncem na Habeličev rječnik, štokavizirana njegova inačica – rukopisni je rječnik. Netom otkrivena početnica – »abecevice«, tzv. *Alfabetska knjižica* (*Libellus alphabeticus*) iz 1756. neutvrđena autorstva i mjesta izdanja, a koje je pretisak objavio Leksikografski zavod *Miroslav Krleža*, također sadrži tematski aneksni trojezičnik latinsko-hrvatsko-njemački. Na temelju grafije i jezične raščlambe autorstvo *Knjižice* moguće je pripisati slavonskim isusovcima ili franjevcima.). Tadijanovićeve je knjižica u prvom redu konverzacijsko-pojmovni rječnik: 120 stranica (od ukupno 214) leksičke građe najznatniji je njezin dio. Prvi dio priručnika pojmovni je rječnik s ukupno 1830 leksema, ne uračunavši frazeme i sinonimne nizove. Drugi je dio (14 stranica) sažeta hrvatsko-njemačka gramatika uz 20 modela hrvatsko-njemačke konverzacije.

Matija Antun Relković objavio je 1767. u Zagrebu *Novu slavonsku i nimacsku grammatiku*. Bila je to najveća dotada napisana gramatika: 30 nepaginiranih stranica uvoda, 384 stranice gramatike, 168 stranica rječnika s konverzacijom – ukupno 590 stranica. *Vocabolarium, Ricsnik* ili *Wörterbuch* na 80 dvostupačno otisnutih stranica donosi 2900 leksema i sintagmatskih izričaja. Tomu osnovnomu rječničkom korpusu valja pribrojiti *Verstopsis* – popis 38

aloglotema (uglavnom turcizama) te listu od 28 homografskih parova priklupljenu poglavlju o akcentuaciji. Riječi su razvrstane asocijativnom vezom u 49 semantičnih razreda, tj. pojmovnih grozdova, djelomice abecediranih. Lijeva je strana hrvatska, desna njemačka.

Godine 1778. objavljen je u Osijeku na ukupno 272 stranice gramatički priručnik *Neue Einleitung zur slavonschen Sprache Marijana Lanosovića*. Gramatički dio na njemačkome jeziku upoznaje stranca s književnim jezikom Slavonije XVIII. st. Aneksni hrvatsko-njemački rječnik donosi 2200 riječi. Natuknice su svrstane prema gramatičkome kriteriju, tj. leksičko-gramatičkim razredima. *Slavonisches Wörterbuch* abecedni je aneksni rječnik s nosivom njemačkom leksičkom stranom. Dodatak (*Anhang*) donosi najčešća muška i ženska osobna imena, njihove umanjenice i odmilice, nazive blagdana, crkvenih i svjetovnih dostojanstvenika te vojno nazivlje. Priručnik završava njemačko-hrvatskom konverzacijom (*Slavonisches Gesprächbuch*) s 12 govornih situacija, uzorcima njemačkih i slavonskih pisama te modelima oslovljavanja s punom titulaturom svjetovnih i crkvenih dostojanstvenika. Treće izdanje pojavilo se u Budimu 1795. pod izmijenjenim naslovom *Einleitung zur slavonschen Sprachlehre*: dvojezičnim hrvatsko-njemačkim registrima dometnuti su mađžarski. Umetnut je i pojmovni rječnik s 960 leksema. Rječnici III. izdanja ukupno sadržavaju 2100 hrvatskih leksema.

Aneksni rječnici u gramatičkim kompendijima franjevac Tome Babića i Lovre Šitovića

Babićeve i Šitovićeve preradbe Alvaresoze gramatike pripadaju mnogobrojnim adaptacijama slavnoga portugalskoga gramatičara što su se objavljivale u Europi potkraj XVI. st. pa do sredine XIX. stoljeća.

Prvijenac **Tome Babića** jednostavan je gramatički kompendij, latinska početnica *Prima grammaticae institutio pro tyronibus illyricis accomodata* (Mleci, 1712.). Skromno djelo odlikovala je jednostavnost i nepretencioznost. Latinska gramatička tumačenja popraćena su redovito hrvatskim prijevodom, latinske paradigme također. Prvo izdanje ne uključuje aneksni rječnik. U drugo znatno prošireno izdanje (triput opsežnije od prvoga, Mleci 1745.) uveden je aneksni latinsko-hrvatski rječnik građen od 22, asocijativnom vezom objedinjena leksička gnijezda, s ukupno 1110 hrvatskih leksema – znatna pojava u hrvatskoj aneksnoj leksikografiji, sva je prilika, prvi takav rječnik, s nizom uglednih nasljedovatelja.

Iz područja jezikoslovlja objavio je **Lovro Šitović** u Mlecima 1713. prvu cjelovitu i praktičnu latinsku gramatiku, preradbu prvih dviju knjiga latinske gramatike Emanuela Alvaresa *Grammatica latino-illyrica ex Emmanuelis*. Leksička građa Šitovićeve gramatike koncentrirana je u nekoliko popisa, mahom priloga, glagola i imenica: *Catalogus verborum* abecedirani je popis 320

latinskih glagola s dvostrukim brojem hrvatskih značenja; *Aliquot nomina* s ukupno 190 leksema predstavlja neveliki rječnik sastavljen od leksičko-semantičkih skupina,

Aneksni rječnici u kajkavskim gramatikama XVIII. stoljeća

Po svojoj njemačko-kajkavskoj slovnici *Pomum granatum*, otisnutoj u Zagrebu 1771., prvijencu među njemačko-kajkavskim gramatikama, *Josip Ernest Matijević* prvi je njemačko-hrvatski slovnicař. *Pomum granatum* sadržavao je 18 dijelova; dio 17. donosi popise vlastitih imena, nazive mjeseci, godišnjih doba i vjetrova, drveća, rijeka i gradova te umanjenica. Slovnicu zaključuje frazeološki dodatak što ga čine 24 rečenice s frazemima na njemačkom jeziku te kajkavskim istovrijednicama.

Posthumno, 1810. objavljena je u Zagrebu Matijevićeva preradba Kornigove hrvatske slovnice pod naslovom *Horvaczka gramatika oder kroatische Sprachlehre*. Premda Matijevićovo ime na naslovnici nije navedeno, ta hrvatskokajkavsko-njemačka slovnica njemu se tradicionalno pripisuje. Popisi riječi u Kornigovu izdanju iz 1795. bili su abecedirani prema hrvatskome leksemu, Matijevićevi obratni registri nisu abecedirani. No, Matijević ne prepisuje dorječno Kornigove popise, već ih proširuje i dopunjuje.

Nemska grammatika oder Anfangsgründe der deutschen Sprachkunst složena kajkavskim književnim jezikom, a objavljena u Beču 1772., sve donedavna podvođena je pod nepoznato autorstvo. Zasluge za atribuciju te gramatike *Antunu Ratspu* pripadaju Tatjani Puškadiji-Ribkin i Alojzu Jembrihu. Nevelika je opsegom (109 stranica); na aneksni pojmovni rječnik i konverzacijske situacije odnosi se 28 stranica. Posebnu zanimljivost rječnika (sadrži 230 riječi i sintagmatskih izričaja) predstavlja njegova struktura. Građen od 13 asocijativnom vezom objedinjenih leksičkih gnijezda, njemačko-hrvatski rječnik ne donosi, kako je to već uobičajeno, izolirane lekseme, već se oni javljaju u kontekstu – u sklopu jednostavnih rečeničnih konstrukcija pojmovno povezanih.

Rukopis gramatike kajkavskoga književnog jezika *Ivana Vitkovića Gründe der kroatischen Sprache zum nutzen der deutschen Jugend* dovršen je prema naslovnici u Zagrebu 1779. Pojmovni rječnik donosi 31 leksičko-semantičku skupinu s više od 700 kajkavskih leksema te isto toliko njemačkih.

Leksička građa u prvoj tiskom objavljenoj kajkavskoj gramatici Ignacija Szentmártonya starijega

Prema dosadanjim spoznajama sačuvana su samo dva primjerka Uvoda u hrvatsku slovnicu: *Einleitung zur kroatischen Sprachlehre für Teutsche*; jedan se čuva u NSK, drugi u franjevačkom samostanu u Samoboru. Mala gramatika (118 stranica) prema datumu predgovora otisnuta je, čini se, 1783. Na na-

slovnici nije naveden ni autor, ni godina, kao ni mjesto tiska. Taj maleni, džepni, gramatički vademekum predstavlja pravi leksički tezaurus mnogobrojnim svojim potvrdama kajkavskoga književnog jezika.

Godine 1795. objavio je u Zagrebu *Franz Kornig* hrvatsku gramatiku namijenjenu Nijemcima s vrlo bogatom leksičkom građom: *Kroatische Sprachlehre oder Anweisung für Deutsche...* Gramatički razredi Kornigove kajkavske slovnice donose ukupno 2164 kajkavska leksema s podjednako njemačkih istovrijednica. *Vocabularium – Izvadek potrebnih rechi* dvojezični je hrvatsko-njemački aneksni rječnik. Unutrašnja povezanost objedinjuje 41 gramatički razred s ukupno 1440 leksema kajkavskoga književnog jezika. Aneksnom rječniku pridodano je 70 stranica hrvatsko-njemačke konverzacije.

Negramatički kajkavski aneksni rječnici XVIII. stoljeća

Pod uvjetno rečeno negramatičkom aneksnom leksičkom građom razumijevamo onu koja se javlja u obliku glosarija u djelima koja ne pripadaju kategoriji gramatičkih priručnika. Riječ je o glosariju iz nabožne *Ruchne knisicze* pavlina i kajkavskoga pisca Josipa Bedekovića, objavljenoj godine 1744. u Grazu, te o aneksnom botaničkom rječniku pridodanom djelu učena liječnika i prosvjetitelja Ivana Krstitelja Lalangua, Luksemburžanina i naturalizirana Varaždinca, *Medicina ruralis illiti Vrachtva ladanyusza...*, objavljenom u Varaždinu 1776. – prvom prosvjetno-znanstvenom priručniku na hrvatskome jeziku.

Izvorni tekst *Ruchne knisicze*, asketskoga priručnika napisanoga za potrebe pavlinske braće, na latinskome napisao je mađarski pavlin Adam Koloczani, na njemački jezik preveo ga je i u Ljubljani 1698. objelodanio pavlin, Koprivničanin, Ivan Adam Portenperger.

Bedekovićev književni pruvijenac napisan je na materinskome jeziku. Glosarij, *Elenchus* (Popis nekih dalmatinskih riječi u ovoj knjižici poslavo-njenih ili pohrvaćenih, teže razumljivih ili rjeđe rabljenih te stoga zbog lakšeg razumijevanja latinskim riječima objašnjenih) sve u svemu donosi 257 kajkavskih leksema u abecednom slijedu. Kajkavski leksem preveden je u najvećem broju slučajeva jednom latinskom istovrijednicom.

Aneksni botanički rječnik uklopljen u dvadeset i osmi dio Lalanguaova priručnika naslovljen *Od kazitela vrachtveneh trav...* (Kazalo ljekovitih trava...) pokušaj je utemeljenja ustaljenoga medicinskog i znanstvenoga nazivlja. Taj mali abecedirani rječnik na 28 stranica donosi ukupno 160 kajkavskih leksema uz latinske i njemačke prijevodne istovrijednice.

U stručnoj medicinskoj književnosti na hrvatskome jeziku *Vrachtva ladanyusza* prvo su takvo djelo, u hrvatskoj leksikografiji rijedak primjer botaničkoga rječnika, u kajkavskoj pak jedini.

Zaključak

Aneksna je leksikografija – ta važna karika hrvatske leksikografije, specifičan oblik kulturne i jezikoslovne djelatnosti – najrasprostranjenija njezina vrsta, neiscrpno vrelo leksikografskih sondiranja. Zahvaljujući recentnim istraživanjima nepoznatih, zagubljenih i zaboravljenih gramatičkih djela, ta je matica postala tek odnedavna snažnijom, a o novim otkrićima tek ovisi koliko će joj snaga tim naoko sitnim i nevažnim izdancima porasti i osnažiti tako cjelokupni tijek hrvatske leksikografske baštine.

The Croatian 18th century annexed lexicography

Summary

The Croatian 18th century annexed lexicography represents an important portion in the chronology of the Croatian lexicography. So far it has not been sufficiently studied so that some of the 18th century annexed dictionaries were only known as bibliographic items.

The author presents a survey of the Croatian annexed dictionaries added to the 18th century grammars, štokavian as well as kajkavian ones. At the end of the paper the glossaries attached to the non-grammatical manuals are dealt with.

Ključne riječi: aneksna leksikografija, aneksni rječnik, popisi riječi, glosarij, frazarij, vademekum, konverzacijski rječnik, pojmovni rječnik

Key words: annexed lexicography, annexed dictionary, lists of words, glossary, phrase book, handbook, compendium, conversational dictionary, notional dictionary